

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1931

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ', ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",—ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ, 8 Α
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΥΔΕΤΤΕ Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΗΔΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

Ἄπο τότε ποῦ πάνω στίς ἐπιθυμίες τῆς σαρκὸς ἀστράψε ἡ θεϊκὴ κατάρτα, καὶ ἡ θρησκεία τῆς θυσίας, φανατίζοντας τίς ψυχές, ἔταξε μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀμετάθετο τῆς δόξης τοῦ φραγμὸ καὶ δοκιμῆ τῆς ἀρετῆς του, τὴν ἐννοια τῆς ἀμαρτίας, ἀπὸ τότε ἡ λέξη «ἡδονισμὸς» ὠραίστηκε μὲ τίς σκιές τῶν ἐνόχων ὑποσχέσεων καὶ ἀπὸ τότε πῆρε τὴ δύναμη τῆς ἔλξης ποῦ ὡς τὰ σήμερα ξυπνᾷ τίς λαχτάρες. Ναι, μεσολάδησαν πρῶτα οἱ αὐστηροὶ αἰῶνες τῆς θεολογίας καὶ τῶν ἀπορισμῶν, ἡ μακρὰ δύναστεία τῆς ἠθικῆς: ἡ ζωὴ εἶχε ἀμείλιχτα στενέψει ὁ ἄνθρωπος ὕψωσε μὲ ὅλες τίς δυνάμεις του πρὸς τὸν πνευματικὸ οὐρανὸ τῆς λατρείας τῆ θέρμη καὶ τῆ ζωτικότητα τῆς δράσης του. Ἄλλὰ δὲ στάθηκε βολετὸ νὰ ἐπιτύχη ἔτσι ἰσορροπηση τῆς πολυπάθης ψυχῆς, οὔτε νὰ βρῆ οἰκονομία καὶ λύση. Ἡ ταραχὴ τοῦ σώματος τὸν ἐκλόνιζε ὡς τὴ ρίζα τοῦ ἐκυτοῦ του. Γύρω ἀπ' τὸν ἀντίπαλον αὐτὸν τοῦ ἠθικοῦ του θάρρους, ἐπλεξε, ἀξάνοντας ἐπικίνδυνα τὸ βᾶρος του, τὸν μαγικὸ μῦθο τοῦ ὠραίου. Ἡ αἰσθησι τῆς ἤτας τοῦ ἔδωσε τὴν πρώτη γεύση τῆς ἡδονῆς. Καὶ ἄρχισε — μὲ πόση παραφορά! — τίς ἀπαγορευμένες περιπτώξεις... Ἡ ἀμκρτία εἶχε γίνει συγκίνηση: ὁ ἡδονισμὸς γινόταν τέχνη.

Ἡ ἡδονιστικὴ διάθεση κυκλοφοροῦσε ἐπίμονα καὶ πρὶν: δὲν εἶναι μέσα στὴ συνθετικὴ παράσταση, ποῦ ἔχομε κρατήσει, ἔξαφνα, ἀπὸ τίς ἀνθολογίες τῶν λυρικῶν: Δυὸ ὀλόκληρους αἰῶνες πρὶν ἀπ' τίς χριστιανικὲς χρονολογίες, ὁ ἡδονισμὸς ἀποκελοῦσε τὴν κατάληξη τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης ποῦ ἀποτύπωσε τὴ σφραγίδα τῆς στὸ ἦθος τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς χαμηλῆς ἐποχῆς — τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου.

Ἰπῆρχε λοιπὸν ὁ ἡδονισμὸς ἀνέκαθεν

στὴν τέχνη καὶ στὴ ζωὴ: καὶ τάχα τὰ πράγματα δὲν ἄλλαξαν καθόλου:

Ἄναλύοντας βέβαια τὸν πυρῆνα τῶν κλασικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου, φτάνομε στίς ἴδιες πάντα ὀλιγάριθμες ψυχολογικὲς βάσεις, σὲ στοιχειώδεις ἀρχές. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὰ κάτω κίνηση αὐτῆ, μ' ὄλο ποῦ δείχεται, στὸ φαινόμενο, ἐμβάθυνση καὶ κατανόηση ὀξυδερκῆς, δὲν προάγει τὴ σκέψη. Χρειάζεται ὄχι ν' ἀνάγουμε σὲ κοινὲς καταγωγές τὸ διαφορότροπο καὶ τὸ σύνθετο, ἀλλὰ νὰ μένομε σ' αὐτό, ἐπάνω στοὺς ἀνεξάντλητους σχηματισμοὺς τῶν νέων πραγμάτων, πιστοποιώντας τὰ ἐκάστοτε γνωρίσματα καὶ ξεχωρίζοντας ἴσαμε τ' ἀκρότατα τίς διαφορές.

Λοιπὸν ποιά εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ ἀρχαίου ἡδονισμοῦ ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ;

Ἡ πολὺ ἀνθρώπινη ἔφεση πρὸς τίς σωματικὲς ἀπολαύσεις δὲν ἀρμονίστηκε ἀπόλυτα οὔτε μὲ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνα τὴν ὀργάνωση τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: δὲν παρενοχλήθηκε ὅμως καὶ δὲν ἐδεσμεύτηκε τότε, ὡστε νὰ ὀξυθῆ, ν' ἀλλοιωθῆ καὶ νὰ λοξοδρομήσῃ. Γι' αὐτό, ὅταν ὑπερφαλαγγίζῃ τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ὑγιεινῆς καὶ γίνεται λυρικὸ στοιχεῖο, δὲν δίνει, παρὰ ἐν' ἄδολο, εὐρωστο, πλατὺ ἀνάβρυσμα χαρᾶς (πολὺ γυμνὸ καὶ ἀκατέργαστο γιὰ τὴ σύγχρονη μεταχριστιανικὴ ποιητικὴ αἰσθητικὴ): τὰ ὠραῖα κορμιά τραγουδημένα ὅπως τὸ κρασί, μὲ τὴν ἴδιαν ἀμέριμνη ἀπολαυστικὴ διάθεση, μὲ τὴν εὐχαριστημένη πλεονεξία ἐνδῶ: ἀπλοῦκοῦ νίνευρ⁽¹⁾. Κάτω ἀπ'

(1) Εἶναι δίκαιο ὡστόσο νὰ σημειώσῃ κανεὶς ἐνδεικτικὰ μερικὲς διαβαθμίσεις καὶ μεταπτώσεις, τίς πρῶτες ποιητικὲς variantes τοῦ ἡδονιστικοῦ θέματος: τὴ γερωνικὴ πικρία καὶ τὴ νοσταλγικὴ ἀναπόληση ποῦ κρύβονται κάτω ἀπὸ ἕναν εὐθυμο

τὸ ἐπιδοκιμαστικὸ χαμόγελο τῶν θεῶν, ὁ ἄνθρωπος χαιρόταν τίς ὁρμές του.

Βέβαια ἡ φιλοσοφία, μὲ τίς σύμφυτές της ἠθικὲς προθέσεις, δὲ μπορούσε ν' ἀφήσῃ ἔξω ἀπ' τὴ ρυθμιστικὴ της πρόνοια τὴν κυριώτερη αὐτὴ κατηγορία τῶν ἑνστικτιῶν ροπῶν. Ἄλλ' ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἦταν μάλλον πρακτικὴ. Δὲν ἐπηρεάστηκε πολὺ ἀπὸ θρησκευτικὲς ὑπαγορεύσεις, δὲν πῆγε νὰ ζητήσῃ ἐμπνεύσεις ἀπ' τίς σφαίρες τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσμοου, κ' ἔμεινε ἔτσι βαθιὰ ἀνθρώπινη. Ἐχοντας, τίς περισσότερες φορές, τελικὸ ἀντικείμενο τὴν κατὰκτησὴ τοῦ ὑπερέχοντος ἀγαθοῦ, τῆς εὐδαιμονίας, εἶναι στὸ θετικὸ τῆς ἀποτελέσμα **τέχνη τῆς ζωῆς**. Ὁ Ἐπίκουρος, θεωρητικὸς τοῦ ἡδονισμοῦ, περὶχωρώντας στὸ πνεῦμα τιμητικῆς θέσῃ (1), δίδασκε τοὺς συγχρόνους του νὰ δίνονται στίς ἐπιθυμίες τους, μὲ συνετὴ διαλογὴ, ἀποβλέποντας στὴν ἀπώτερη σκοπιμότητα νὰ φτάσουν στὴ μόνιμη ἐνδοξία κατὰστασι τῆς «ἡδονῆς ἐν στάσει» («ἡδονὴ κατὰστασιματικὴ»), στὴν ἀνάληπτην ἀταραξία τῆς ψυχῆς, ἕνα εἶδος «εὐφορίας», τὴν ὁποία περὶχωρεῖται, ἔκτος ἀπ' τὴν περὶχουμένην **αἰσθησι** — ποὺ ἡ ἐξάρτησή της ἀπὸ τίς περιστάσεις δὲ μᾶς ἐπιτρέπει μὲ ἀσφάλεια νὰ τὴν ἐμπιστευτοῦμε, — καὶ τὴ **μνήμη**, ἐντρυνώντας στὰ ἡδονικὰ περὶχωρημένα, καὶ τὴ **πρόβλεψη**, προεικάζοντας τὰ μέλλοντα μ' αἰσιοδοξία.

Ὅσοι ἔχουν κάποιαν ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, εὐκολὰ θὰ διαπιστώσουν πῶς οὔτε ἡ φυγόπονη αὐτὴ στὸ βῆθος καὶ στατικὴ ψυχικότητα τῶν ἐπικουρείων, οὔτε ἡ ἄλλη ἢ τετράγωνη καὶ νευριώδης φιληδονία τῶν ἀρχαίων, τίς ὁποῖες θέλησα νὰ ὑπενθυμίσω συνοπτικᾶ, ἔχουν ἐσωτερικὴ συγγένεια μὲ τὸν μεγαλύτερο κύκλο τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ποιητῆ: οἱ στίχοι τῆς *Νοήσεως* μόνοι τους μωρτοροῦν τὴν ψυχολογικὴν πρόελευσὴ τους· κ' ἐμεῖς τίς χαρακτηρίζομε συνολικᾶ — βρίσκοντας ἐδῶ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς τέχνης,

κυνισμὸ (Ἄνακρειων), τὴν ἀλαφιασμένην εὐχιοθηρία, τὸν πληγωμένον καὶ τὸν ἀκόρεστο γυναικείον ἐρωτισμὸν (Σαπφῶ). Μὰ καὶ αὐτὲς δὲν ξεπέρασαν τὴν ἀρχαϊκὴν ἀδρομέρεια.

(1) Ὁ πρόδρομὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως εἶναι γνωστὸν, εἶχε στηρίξει τὴν ἠθικὴν του σὲ μόνον τὴν ἐφήμερην ἡδονὴν, μετριάζοντας τὴν ἀποχαλίνωσιν μὲ τὴν οὐτοπικὴν ἐπιφύλαξιν νὰ διατηρῆ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοκυριαρχίαν του.

κυριολεκτικώτερη τὴν ταύτισιν τοῦ βίου μὲ τ' ἀντικείμενον — **ἡδονισμὸ** (2).

* *

Ὁ Καβάφη ἀναδύεται ὁλόκληρος ἀπὸ τὴν **σύγχρονον** ψυχὴν. Ἔτσι, καὶ στὸ κεφάλαιον τῆς ἡδονῆς δὲν παρουσιάζει, οὔτε σὲ εἶδος οὔτε σὲ ποιότητα, ἰδιοτυπίαι ἢ ἐκκεντρικότητες τόσο προχωρημέναι, ὥστε νὰ φαντάζοντο ἀπροσάρμοστοι τάχα καὶ ἀδέσποτοι ἀντικρὸ στίς γνώριμὰς μᾶς μορφάς, καὶ τόσο, ὥστε νὰ γίνεταί ἀναγκασία, γιὰ νὰ ἐξηγηθῶν, ἡ ἀναδρομὴ σὲ κόσμους κ' ἐποχὰς ποὺ ἔχουν χάσει κάθε σύνδεσμον μὲ τὴ δικήν μας. — σύνδεσμον ποὺ δὲ θάταν δυνατὸν νὰ τὸν ἀποκαταστήσωμε ἔτι καὶ μὲ τὴν πρὸς καλοπροαίρετην ἐπίκλησιν τῶν φαινομένων τῆς ἐξέλιξης, τῆς ἐπιδίωξης ἢ τῆς περὶχουμένης κληρονομικότητος (3).

Ἄλλο ὅμως τὸ πῶς, γιὰ νὰ σπουδάσωμε στοιχεῖα τῆς σύγχρονου πραγματικότητος — καὶ ἂν ἀκόμα φαίνονται σύμφυτα καὶ φυσικὰ στὴν ἐποχὴν μας — εἶναι συχνὰ χρήσιμον νὰ τ' ἀναζητήσωμε στὴν ἱστορίαν, νὰ παρακολουθῶμε τὸ ἀρχικὸ φαινόμενον.

Ὁ ἡδονισμὸς μας ἔχει τὴν «καταβολὴν» τοῦ στὴν Ἀναγέννησιν. Ἡ ἀνθρωπότητα εἶχεν ἀκόμα στοὺς ὤμους τῆς τὸν τεράστιον ὄγκον τοῦ μεσαιῶνος, ὅταν ἡ ἀνακάλυψις τῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρχαιότητος ἐφώτισεν ἐμπρὸς τῆς τὸν ὀρίζοντα τοῦ ὑλικοῦ κάλλους. Ἡ ψυχὴ μόλις ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸν

(2) Ἐπειδὴ συχνότερα γίνεται ἡ συσχέτισις μὲ τὴν ἀλεξανδρινὴν περίοδο, μοῦ ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω καὶ νὰ τοῖσω τὴν ἀθηναιτικώτερην γνώμην, τοῦ κ. Γρουπέρη, ὁ ὁποῖος ἀποκρούει κατηγορηματικᾶ κάθε σύνδεσμον μὲ τὴν ἑλληνιστικὴν ποίησιν τῶν οὐσιαστικῶν στοιχείων τῆς ποιητικῆς προσωπικότητος τοῦ Καβάφη (βλ. πανηγυρικὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Ν. Τέχνη*, 1924).

(3) Ἄλλο τὸ ζήτημα ὅτι ὁ Καβάφη προτιμᾷ συχνὰ νὰ διαλεχθῆται θέματα καὶ μοτίβα ἀπὸ τὰ περὶχουμένα, σὲ ὁποῖα αἰσθάνεται κοντὰ τὸν ἑαυτὸν του. Ἡ περίπτωσις δὲν εἶναι μοναδική. Οἱ λεγόμενοι «αἰσθητικοί», — ὅχι μὲ τὴν ἐννοίαν ποὺ πῆρε δυστυχῶς ἡ λέξις στὴν Ἑλλάδα, — ὁ Ruskin μάλιστα, μᾶς ἔδωκεν λαμπρὰ παραδείγματα τέτοιων ἐρώτων πρὸς περὶχουμένας ἐποχὰς. Χωρὶς καθόλου νὰ θέλω νὰ ὑποτιμῶ τὴν οὐσιαστικὴν τοῦ σημασίαν, νομίζω πῶς ἡ ἀρχικὴ ψυχολογικὴ αἰτιολογία τους πρέπει ν' ἀναζητηθῆ στὴν συχνὴ ἄλλωστε δυσφορία καὶ μνησικακία τῆς καλλιτεχνικῆς ψυχῆς πρὸς τὸ περιβάλλον τῆς, τὸ ἀσυμβίβαστον μὲ τίς αἰσθητικὰς τῆς ἀπαιτήσεις, — ποὺ αὐτὰ δὲν προϋποθέτουν κατ' ἀνάγκην **ἐτερογένειαν**.

Ἐλιγγο τοῦ μυστικισμοῦ· ἡ συνείδηση, περνώντας ἀπὸ τὸ ψυχρὸ χάος τοῦ θανάτου, εἶχε κερδίσει νέες ἀχανεῖς ἐκτάσεις· κι' ἀπὸ τὴν ἀγωνιώδη περιπέτεια τῆς δεισιδαμονίας καὶ τῆς θρησκοληψίας, ἡ εὐχαισθησία ἐβγαίνει τώρα πολὺπλοκή, σπασμωδική, εὐερέθιστη. Τὸ ἔρωτικὸ ἐνστικτο εἶχεν ἐξαγριωθῆ ἀπὸ τὴν πάλη, μέσα στὸ ἡμίφως τῆς γοτθικῆς μεταφυσικῆς, μὲ τίς ὑπερφυσικῆς δυνάμεις, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος εἶχε ξοδέψει τὸ καλύτερο τοῦ ἑαυτοῦ του· ἐκτοπίστηκε τότε μὲ βιαϊότητα καὶ κλείστηκε μέσα στὸ φοβερὸ ὑποσυνείδητο· πέρασε ἀπὸ τίς σκοτεινότερες ζώνες τῆς ψυχῆς· ἐγινε τυραννικὴ obsession, ἐφιάλτης· ποὺ τάραζε τοὺς ὕπνους τοῦ ἀνθρώπου· ἐξωγκώθηκε ὑπέρμετρα κι' ἀπέκτησε τέλος τίς πολυδαίδαλες διακλαδώσεις ποὺ κρατοῦν καὶ πονοῦν τὴν ψυχὴ ἀπὸ τόσες μεριές. Ἰστέρα ἀπ' αὐτά, ἡ ἐκ νέου κατάκτηση τοῦ ἀγαθοῦ, ποὺ δόθηκεν ἐπὶ τέλους πάλι στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ νίκη τῆς νέας διανόησης, — ὅταν τὸ adprobatur τῆς τελειότητας πῆρε περισσότερὴ ἐπιβολὴ ἀπ' τὸ ἀδιάλλακτο, τὸ μονότονο veto τῆς θρησκείας, — μπορούσε νὰ ναι μονάχα ἓνας θριαμβευτικὸς ἀλαλαγμὸς τοῦ λυτρωμένου ἀτόμου, ποὺ θὰ ἔσβηνε γρήγορα στὸ πέλαγος τοῦ κόρου; Ἦταν, πραγματικά, νεοφανὲς σύνολο ἀπὸ ιδιόρρυθμες αἰσθησιακῆς ἀγαλλιᾶσεις. Τὸ μακρῶνο καθεστῶς εἶχεν ἀφήσει ἴχνη ριζικά: οἱ ἄνθρωποι εἶχαν γίνῃ νευρωτικοί· ἡ ἡδονὴ «πάθησις». Καὶ πρὸ παντός, ὦ! πρὸ παντός, δὲν ἦταν πιά δυνατό νὰ ὑποταχτοῦν ἀπερίσπαστοι καὶ ἀδιαίρετοι στοῦ σώματος τίς εὐχές· στὸ ἐξῆς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐμελλε νὰ γνωρίσῃ χαμμιάν **ὀλοκληρωτικὴ στιγμή**. Κι' ἐδῶθε ἡ νευρικότητα, οἱ παλιμβουλίες κ' οἱ ἀβεβαιότητες· ἡ ἀποσύνθεσθ τῆς ἡδονῆς στίς λεπτές ἀποχρώσεις τῶν αἰσθήσεων· τὰ ἐντονα ἀντιτινάγματα τῆς συνείδησης κ' οἱ ὀλιγόψυχοι ἀπαυδημοί· οἱ περιπαθεῖς κι' ἀπελπισμένες ἐξορμήσεις· κάποια διαρκῆς διείδυση τοῦ πόνου, ὁ πυρετὸς τῆς φθορᾶς, — γνωρίσματα τῆς μεταχριστιανικῆς ἡδονικῆς (1).

(1) Ἐκεῖνοι ποὺ στὴν ἀπαριθμησὴν αὐτὴ θὰ ἦταν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσουν μᾶλλον τὰ τυπικὰ στίγματα τῆς παρακμῆς τὰχα τῶν νεωτέρων, πρέπει νὰ πληροφορηθοῦν πῶς ἡ καταδίκη τους θὰ παρέσχε ἓνα Μιχαήλ-Ἄγγελο κι' ἓναν Da Vinci. Χρειαζέται τοῦλάχιστο πολλὴ ἀφέλεια γιὰ νὰ θεω-

τῆς ἡδονικῆς αὐτῆς τὴν ἐκκόλαψη στὴν τέχνη μᾶς τὴν αἰσθητοποιεῖ κιόλας ἡ ζωγραφικὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ δίνει συγγρόως τὴν ἐξέλιξή τῆς προσδευτικῆ: — ἀπὸ τὸν ὑποτυπώδη, τὸν ἐσωτερικὸ ἡδονισμὸ τῶν primitifs, ὡς τὴν ἀπερίφραστη πρόκληση τῶν Βενετοϊάνων, περνώντας ἀπὸ τὴν πνευματικὴ εὐγένεια καὶ τὸ ἀπαράμιλλο μέτρο τῆς φλωρεντινῆς σχολῆς. Στους πίνακες τοῦ Boticelli, — κράμα ἐγκεφαλισμοῦ, μυστικισμοῦ καὶ ὑπεραισθησίας, — ἓνας αἰσθησιασμὸς πέρα ἀπ' τίς αἰσθήσεις, διάχυτος κι' ἀνεξακρίβωτος, θάλεγε κανεὶς ὁ πο δ ὀ ρ ο ς, τρεμοκουματίζει παντοῦ· ἐμφωλεύει στίς ἀνατομικῆς ἀδεξιότητες, στὴ νευρικὴ γραμμὴ τῶν γυμνῶν, στὰ πρόσωπα, στοὺς στιβαροὺς καὶ σπάταλους ἐλιγμοὺς τῶν πυκνῶν μαλλιῶν ἐπάνω στὴ διαφανὴ σάρκα προεπάρχει στὴν ὀλη σύλληψη τῶν συνθέσεων καὶ τῶν χρωματισμῶν· ἐκφράζει τὸ ἀνέκφραστο ποὺ δὲ μπορεῖ ἴσως ν' ἀποδοθῆ στὸ λόγο, παρὰ μὲ τὸ φραστικὸ εὔρημα τοῦ Καβάφη: «Παρουσίασις τοῦ ἔρωτος τῶν ἄκρως αἰσθητῶν» (ἔξω ἀπ' τὸ θέμα τοῦ ποιήματος).

Ὅχι λίγες φορὲς ἡ σπουδὴ τοῦ Boticelli μοῦ εἶχε δώσει ἀφορμὴ ἀναλογικῶν συσχετισμῶν μὲ τὸν Καβάφη. Θάλεγε κανεὶς ὅτι μὲ τὸν φλωρεντινὸ «ὑπερζωγράφο», καθὼς τὸν ὠνόμασε γάλλος τεχνοκρίτης, ἡ Φύση, κινήμενη ἀπὸ κάποιον οἶστρο συγκεντρωτικῆς δημιουργίας, θέλησε νὰ ζῶσῃ τὸ πρότυπο τοῦ ἡδονισμοῦ μετὰ τὴν Ἀναγέννηση.

Ἰσως θὰ μοῦ ἀντιταχθῆ ὅτι ἡ τοποθέτηση τοῦ καθαφικοῦ ἡδονισμοῦ σὲ ψυχικὸ πλαίσιο μὲ κέντρο καὶ προϋπόθεση τὸν χριστιανισμό, ἀποτελεῖ ἀψυχολόγητο κριτικὸ σχῆμα· ἐπειδὴ ἀπ' τὸν Καβάφη **λείπει ἡ θρησκευτικὴ πίστη**. Ἡ ἀντίρρηση, ἐντοπισμένη στὴν αὐτοτελή τῆς θέσης, ἔχει ἐξεταστῆ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κριτικὴ κ' ἔχουν ἀποκρυσταλλωθῆ σεβαστὲς γνώμες, ποὺ νομίζω περιττὸ νὰ τίς ἐνισχύσω. (1) Μὰ δὲ θὰ ἦταν καὶ δύσκολο νὰ σταχυολογήσω ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ

ρῆ κανεὶς ἔξαφνα τὸν Baudelaire παθολογικὴ ὑπαρξὴ τῆς παρακμῆς καὶ νὰ φαντάζεται τὰ «μεγάλαια πνεύματα» τῆς Ἀναγέννησης χαλύδδινους αἰτούς.

(1) Ὁ κ. Τέλλος Ἄγρας βρίσκει στὸν ποιητὴ «θρησκευτικότητα» καὶ ὅχι «θρησκεία», διακρίνοντας τίς δύο ἐννοίας μὲ ἀκρίβεια ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ πρᾶγμα: «χωρὶς θεοληψία, εἶναι μυστικότης» («Ν. Ἔστια», 15 Μαΐου 1930). Ὁ κ. Βρισμιτζάκις γράφει: «ὁ Καβάφης ἀντέδρασε μέσα του

ποιητή πλήθος στίχους και φράσεις καθώς οί παρακάτω: ή «ήδονή που νοσηρώς και με φθορά αποχτάται», «άπ' τή στιγματισμένη, τή νοσηρά ήδονή, άπ' τή στιγματισμένη, του άισχους ήδονή», «τό σώμα του νικά έκνομη έρωτική μέθη», «μιά έρωτική ροπή του λίαν άπαγορευμένη και περιφρονιμένη (έμφυτη μολοντούτο)» — για ν' αποδείξω ότι από τήν συνείδηση του Καβάφη δεν απουσιάζουν σχεδόν ποτέ δυο θεμελιώδεις έννοιες: τό **άμαρτήμα** (1) και ή **επικείμενη κοινωνική κήρυξη**. (βλ. ποιήματα "Ιμενος, τών Έβραίων, Ομνύει, Προθήκη του Καπποπαλείου, Θέατρον της Σιδωνος). Κύρω άπ' αυτές περιστρέφεται ό ήδονισμός του: αυτές διέπουν τήν έσωτερική του κίνηση, προσδιορίζουν τό χρώμα, τήν ποιότητα, τή μουσική του. Μέσα σ' όλη τήν ποιητική παραγωγή του Καβάφη, ίσως δε μπορούμε, έξ ίσου θετικά, νά πιστοποιήσωμε άκέραια και τήν πηγή και τή δικαίωσή τους, τή χριστιανική πίστη: δεν πρόκειται όμως παρά για μιά άπλώς δυσδιάκριτη συγγένεια (2).

* *

Και ποιός είναι ό σκοπός του ήδονισμού για τόν Καβάφη: Είναι τάχα μόνο ένας προσήλυτος του δαίμονα; ένας άσεβής ήδονιστής, δεμένος στα θέλγητρα του παράνομου και του άμαρτωλού; "Η υποκύπτει φυσιολογικά στην κυρίαρχη παρόρμηση της ιδιοσυγκρασίας του, και γεύεται τότε τήν ήδονή σαν πολιτισμένος και ποιητής; — "Η δεύτερη έκδοχή έχει έπαλήθευση περισσότερο πειστική. "Αλλά όμως ό άνθρωπος του στοχασμού — τέτοιος κι'

με μιά *sensibilité* μουσικοπαθή» (Τό έργο του Κ. Π. Καβάφη).

(1) Ο François Porché, σχολιάζοντας κάπου μιά φράση του Proust, χαρακτηρίζει τρεις έννοιες, — *secret, raffinement, monstruosité*, — ως «τά κατηγορήματα της άμαρτίας»· θά μπορούσε νά προσθέσει και τήν άνησυχία. Μήπως δεν τις βρίσκουμε, όταν προσεκτικά επισκοπήσωμε τήν ποίηση του Καβάφη;

(2) "Ας σημειωθή ότι στους νεωτέρους συγγραφείς, τουλάχιστο στους προπολεμικούς, όπως ό Καβάφη, διακρίνομε συχνά τους τύπους του χριστιανισμού, τά συμπτώματα, τις συνέπειες του, χωρίς νά έχωμε άμση τήν όμολογία του. "Όπου ή πίστη είχε πεθάνει, δεν είχε νεκρωθή και ή ενέργειά της. Δεν ξέρω, αν έχη άρκετά μελετηθή στην κοινωνιολογία και τήν ψυχολογία τό άνάλογο άστρονομικό πρόβλημα: ποιός δρόμος παίρνει τό φώς και για πόσον άκόμα καιρό, άφού σήσει τό άστρο.

ό Καβάφης — στις χαρές των αισθήσεων, που αποδέχεται κ' επιδοκιμάζει, άποζητά, και πέρα άπ' τήν έκανοποίηση, κ' ένα θετικό στοιχείο: μέσα στη συγκλονιστικώτερη οργανική λειτουργία, οί αισθήσεις, άκονισμένες άπ' τή διανοητική άσκηση, (— αισθήσεις έχουν και τά ζώα· άλλ' ή νόηση πλαταίνει κ' έξοπλίζει τήν άίσθηση, —) τρυγοούν τήν ουσία της ύλικής ζωής. Από τήν αισθησιακή κραιπάλη ό διανοούμενος αποκομίζει πολύτιμη έμπειρία.

"Επειτα, τή μόνωση του ήσυχαστή θά πλουτίσει αύριο ή άνάμνηση. Δεν είναι μικρό τό κέρδος.

"Αλλά ή άίσθηση έχει τήν πλήρη απόδοσή της, όταν πολιτογραφηθή στο κράτος της ψυχής. Ο πνευματικός άνθρωπος θωπεύει με περισσότερη άνεση και οικειότητα τά είδωλα του κόσμου, καθώς κινούνται με τόν ρυθμό της έσωτερικής ζωής του, παρά τις ίδιες τις μορφές του **πραγματικού**.

Χαρά και μύρο της ζωής μου ή μνήμη των ώρών, που ήόρα και που κράτησα τήν ήδονή ως τήν ήθελα. (Ηδονή)

Ο Καβάφης είναι καλλιτέχνης της μνήμης. Οί εικόνες της ήδονής φτάνουν στην ποίησή του πάντα από τά **περασμένα**: αποβάλλουν έτσι τή ζωϊκή ύλικότητα των παρόντων και μεταρσιώνονται στη μουσικότητα της αναπόλησης. Και στα λιγοστά ποιήματα, που αναφέρονται στο παρόν, κάποιο πρόσχημα στο τέλος έρχεται νά δικαιολογήσει τήν παραβίαση της αισθητικής τακτικής.

* *

Είναι γνωστό πως, ύστερα από τήν πολύχροτη διάκριση του «άπολλώνιου» και του «διονυσιακού» κ' ύστερα από τις ιδιότητες θεωρίες του Remy de Gourmont, ή αισθητική κ' ή ψυχολογία άκατάπαυστα έκτοτε έμεγαλοποίησαν τόν ρόλο του γενετησιακού ένστίκτου στην καλλιτεχνική δημιουργία, ως που έφθασε νά περιέλθι τελευταία ή υπόθεση στη δικαιοδοσία της ψυχιατρικής. Όμως περισσότερο από τις φασματοσκοπήσεις της ψυχής και τους έπιστημονισμούς, μάς ενδιαφέρει ή έφαρμογή: τό μεθοδικό ξεχώρισμα, πάνω στα λογοτεχνικά κείμενα, του αισθησιασμού κάτω άπ' τις άπίστευτες μεταμφιέσεις του και τις παραλλαγές.

Στόν εξελιγμένο τύπο του ανθρώπου, ό αί-

αἰσθησιασμὸς δὲν ἐντοπίζεται στὸ φυσιολογικὸ τοῦ κέντρο· ἀναπτύσσεται σὲ βῆθος καὶ σὲ πλάτος· γίνεται ἐσωτερικὸς ὀργανισμὸς ποὺ ἀκτινοβολεῖ σ' ὅλες τὶς σφαίρες. Ἡ ἡδονικὴ αἰσθησιασμὸς χωρὶς ἀντικείμενο— φαινόμενο καθαρὰ ψυχολογικὸ, ἀνεξάρτητο ἀπ' τὶς πρακτικὰ ἀναζητήσεις τοῦ ἐνοστικτοῦ— προικίζει τὸν ἄνθρωπο μὲ ἰδιάζουσα ὀπτική· θερμαίνει τὶς συναισθηματικὰ σχέσεις μὲ τὸ σὺμπαν· δίνει ἐντονες ἀπηχήσεις στοὺς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθήσεων· χρωματίζει μὲ τὶς ἀνταύγειές του καὶ αὐτὴ τὴ διανοητικὴ ζωὴ (1). Οἱ προεκτάσεις τοῦ εἰσχωροῦν στὶς εὐγενέστερες ψυχικὰς λειτουργίες· αὐξάνουν τὴν αἰσθητικὴ συγκινητικότητά· συνυφαίνονται μὲ τὸ καλλιτεχνικὸ αἰσθητικὸ· πλουτίζουν τὴν ψυχὴ μὲ σπάνιες ποίητικὰς ἀρετές.

Ὁ Καβάφης ἔδωσε καὶ τὰ δύο· καὶ τὸ πνευματικὸ ἄνθος τοῦ αἰσθησιασμοῦ, καὶ τὸ χαμηλὸ, τὸ θολὸ ὑπόστρωμα.

Τὸ πρῶτο, ἡ πεμπτοῦσία τοῦ αἰσθησιασμοῦ του, ὑπάρχει στὴν ἄκρα εὐαισθησία του ἀντίκρου στὴ νεανικὴ ἀκμή, στὴν φυσικὴ ἐμορφία. Δὲν ἐννοῶ ὅμως καὶ τὴ δὶψα τῆς ἡδονῆς ποὺ στρέφεται πρὸς αὐτές, τὸ ἀνήσυχο πλῆθος τῶν ἐπιθυμιῶν ποὺ κινεῖται μέσα στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη· αὐτὰ πηγαίνουν στὴν ἄλλη κατηγορία, —αἰσθητικὰ κατώτερη, —τοῦ φυσιολογικοῦ αἰσθησιασμοῦ ποὺ ζητᾷ ἀμεσην ἐκχνοποίηση στὴ ζωὴ. Πρόκειται ἔδω γιὰ τὴν ἡδονικὴν εὐαισθησία ποὺ τέρπεται καὶ ἡδονίζεται μὲ τὴ λεπτομέρεια, τὸν διάκροσμο τοῦ ὕλικου κάλλους. Γιὰ τὴν ἐρωτικὴν διάθεση ποὺ χρυσταλλώνεται στὸ πλαίσιο· στὴν αἰσθητικὴν συμμετρία τῶν πραγμάτων, στὶς εὐτυχημένους συμπτώσεις τῶν χρωμάτων καὶ τῶν κινήσεων, στὸν ἰριδισμό τῶν ἡδονικῶν αἰσθήσεων ἐπάνω στὴν ἀτομικότητα τῶν ὄρων, τέλος πάντων στὶς *θποτελεῖς* ἰδιότητες τοῦ ὄρατος—περισσότερο παρὰ στὰ κλασικὰ stimuli, τὰ εὐγλωττα ὄρα τῆς φύσης, ποὺ ἀπροκάλυπτα καλοῦν τὶς ὕλικες ὀρέξεις. Τὸ πρᾶγμα θὰ μπορούσε

(1) Σχετικὴ μὲ τὴν καθολικὴν διαπότιση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν αἰσθησιασμὸν εἶναι καὶ ἡ φράσις αὐτὴ τοῦ Anatole France, ἀπὸ κάποιο ρομάντος του, ποὺ εἶπεν ἀρχὴν γυπαὶ ὡς ἀν παραδοξολογία: «Il y a du dévouement sans humanité; il y a cette charité froide qu' on nomme l'altruisme; il n' est pas humain, parce qu' il n' est pas sensuel».

να πιστοποιηθῆ μὲ τὴν παράθεσις πολλῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη. Περιορίζομαι σὲ παρακομπές.

Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ δωματίου, ποὺ εἶχεν ἄλλοτε φιλοξενήσει ἕναν ἐρωτικὸν δεσμό του, φέρνει στὴ μνήμη τοῦ ποιητῆ τὴν παλιὰν ἐπίπλωσι. Τίποτε ἀπ' τὸ θησαυρὸ τῶν ἡδονικῶν στιγμῶν... Μονάχα τοῦ κρεββατιοῦ ἢ μνεῖα· «ὁ ἥλιος τοῦ ἀπογεύματος τῶφθανε ὡς τὰ μισὰ» (*Ὁ ἥλιος τοῦ ἀπογεύματος*). Οἱ φίλοι τοῦ Ρέμωνος θυμοῦνται· νὰ τὸν παραβάλουν μὲ τὸν Χαρμίδη, τὴν ὥρα ποὺ «τ' ὄρατο τοῦ σώμα στοῦ κρεββάτι φώτιζε ἢ σελήνη» (*Ἐν πόλει τῆς Ὁσσοῦνης*). Ἀπὸ τὶς ἐρωτικὰς του ἀναμνήσεις κρατᾷ τὰ «ὄρατα γκριζὰ μάτια» ἢ τὸ «δέρμα ὡς καμωμένο ἀπὸ ἰσοεμί» (βλ. ποιήματα *Γκριζὰ, Μακροῦ, Μέρες τοῦ 1903, Μιὰ νύχτα*). Ἡ ἴδια προτίμησις πρὸς τὴν καλαίσθητη λεπτομέρεια, τὴν ἐκφραστικὴν γραμμὴν, συνδυασμένη μὲ τὸ ποίητικὸν μέτρο στὸν ἔπαινο τοῦ κάλλους, ὑπάρχει στὶς εἰκόνες τοῦ Ὁροφέρνη, τοῦ Καισαρίωνος, τοῦ Νέρωνος, τῆς «ζωγραφίας», τοῦ νέου ποὺ «ἦλθε γιὰ νὰ διαβάσει» (βλ. ποιήματα *Ὁροφέρνης, Καισαρίων, Ἀλεξανδροὶ Βασιλεῖς, Τὰ βήματα, Ζωγραφισμένα, Ἦλθε γιὰ νὰ διαβάσει*) (1). Κάποτε μάλιστα ἡ ἐρωτικὴ ἔλξη περιστρέφεται ὄχι πλέον σ' ἐξωτερικὰ καὶ τρόπον τινὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ, ἀλλὰ στὴ *νοστροπία* τῶν προσφιλῶν προσώπων. Παραδείγματα· ἡ παιδικὴ καὶ πεισματωμένη αὐτοπαρηγορία τοῦ ἀρματοδρόμου ποὺ ἀπέτυχε (*Ἐθνοῖα Ἀλεξάνδρου Βάλα*), ἡ «ἐναντίωσις» τοῦ Λάνη ἀντίκρου στὴν «καλλιτεχνικὴν πανουργία» τοῦ ζωγράφου, ποὺ μαρτυρεῖ τὴν ἀλτζονικὴν ἐπίγνωσι τῆς ἐμορφίας του (*Λάνη τάφος*). Τέλος, τὰ ποιήματα *Ἔτσι πολὺ αἰένισα καὶ Στοῦ καφερείου τὴν εἴσοδο* αἰσθητοποιοῦν, ὅσο ἐπιτρέπουν τὰ ποίητικὰ μέσα, μιὰ ξεχωριστὴ μορφήν τοῦ αἰσθησιασμοῦ· τὴν ἡδονικὴν τῆς ἀφῆς, τὴν πλαστικὴν εὐαισθησία τοῦ γλύπτη, ἐκείνην ποὺ ἀφήνει πάνω στὶς ἐπιφάνειες τοῦ μαρμάρου

(1) Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν καὶ ἴσως ὄχι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τοῦ αἰσθησιασμοῦ, ὅπως τὴν ἐρμιηνεῦσι πάρα πάνω, ἀξίζει νὰ υπογραμμισθῆ ἰδιαίτερος τὸ αἰσθητικὸν τῆς διακοσμητικῆς ποὺ ὑπάρχει στὸν Καβάφη· φαίνεται ἐν τῇ λεπτολόγῳ περιγραφῇ τῆς φορεσίης τοῦ Καισαρίωνος, ἐν τῇ ποιήματι *Τεχνουργὸς κρατήρων, Ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐνδυμίωνος* κ. ἄ.

καὶ τοῦ χαλκοῦ, τίς valeurs tactiles, ὅπως τίς ὀνομάζει ὁ Bergson, — γνωρίσματα τῆς ἀληθινῆς τέχνης.

Ἄλλ' ὁ Καβάφης, καθὼς εἶπα, ἔβρισε καὶ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ αἰσθησιασμοῦ: τὸν αἰσθησιασμὸ - πάθος, τὸν ἡδονισμὸ στὴν πράξη, αὐτὸν ποὺ δὲν ἐκτρέπεται πρὸς ψυχικοὺς μετασχηματισμοὺς, παρὰ μένει πιστὸς στὰ γνωστὰ καὶ τὰ πανάρχαια, ἀνέκαθεν ἀγαπητὰ, καὶ συνδέει τίς τύχες τοῦ μὲ τὴν περίστασι, μὲ τὴν ἀθεσπιότητα τῆς ζωῆς. Ἔβρισε ὁ λιγότερο προταχρυσμένος στὴν αἰσθητικὴ εὐρυθμία, ὁ περισσότερο ὀδυνηρὸς. Στὴν ποίησιν τοῦ Καβάφη εἶναι καὶ αὐτὸς ἐκδηλὸς καὶ ζωηρὸς: δὲν ἀναλύεται τότε σὲ ρευστὰ καὶ ἀσύντακτες ἀποχρώσεις: ἐνοσρκώνεται αὐτῷσιος, ἀκρατος καὶ ἀνεπιτήδευτος σὲ ποιήματα **θεματογραφικά**.

Τὸ leit-motiv τοῦ ἡδονισμοῦ αὐτοῦ, στὸ ὅποῖον ὁ Καβάφης ἐπανέρχεται προσθέτοντας νέες ἐκάστοτε ποικιλίες, εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἐρωτισμοῦ ποὺ βασανίζεται ἀπὸ τὸ χωρισμὸ καὶ τὴ στέρησιν. Ὁ νοῦς ὀρχματίζεται μὲς στὸν ὕπνῳ τὴν ἡδονή (Στὸ πληκτικὸ χωριό). Ἡ ὑπερέντασι τοῦ αἰσθησιακοῦ πόθου, ποὺ τυραννεῖ τὸ σῶμα, φθάνει ὡς τὸν παροξυσμὸ. (Τὸ 25^{ον} εἶος τοῦ βίου των). Ὁ προδομένος ἐραστὴς γυρεύει νὰ δαμάσῃ τὸ πληγωμένον πάθος τοῦ στὴν ἀλλοπροσύνη τῶν παρσισθήσεων καὶ τῆς κραιπάλης (Ἐν ἀπογνώσει, Μέσα σὲ κάπηλειά).

* *

Στὴν παραγωγὴ τῶν τελευταίων χρόνων, τὰ δευτέρω αὐτὰ θέματα καταλαμβάνουν διαρκῶς μεγαλύτερη θέση. Νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ὁ ποιητὴς, ἐγκαταλείποντας τὴ σκοπιὰ κάθε φιλολογικῆς ὑστεροβουλίας, ἐναγκαλίζεται τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, γυμνωμένην ἀπὸ τίς αἰσθητικὰς περαιοποιήσεις; Τὸ πρᾶγμα δὲ θὰ φανῆ παράξενο, ἂν δεχθῶμε κάποια ὀψιμη, διόλου ἀπίθνη πε-

ριέργεια τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς, τῆς ταπεινῆς σχετικότητος, — εἶδος ἠθικῆς λιποταξίας ποὺ θ' ἀποτελοῦσε τὴ διάψευσι τῆς ὀριστικότητος τῶν *Τειχῶν* καὶ τῆς *Πόλεως*. Ὅπως δὴποτε, τὸ ἀποτέλεσμα παραμένει αἰσθητὸ. Ἡ ἐκλεπτυσμένη ἀπὸ τὴν ἀφιλοκερδῆ καλλιέργεια αἰσθαντικότητι τοῦ ποιητῆ πάσχει ἀπὸ τὴν ὀξύτητα τῶν περιστάσεων: δονεῖται σ' ἀκομφες καὶ σφοδρὰς συγκρούσεις. Ἐναστοχεῖ ὁ ἄδρῳ, σκληρὸ, περὰ στὴν εὐπαθῆ τέχνη τοῦ μὲ τὰ λεπτοχαραγμένα ἐκεῖνα σύνορα καὶ τοὺς ζυγισμένους καὶ συνεπείς φραστικοὺς τρόπους... Ὁ τόνος ἀλλάζει: γίνεται ὀξύτερος, πεζότερος, πλαστὸς, ἀνθρώπινος. Οἱ ψυχολογικὲς situations, χωρὶς ὑποκαταστάσεις καὶ ποιητικὰ ἐξαγόμενα, βρίσκουν πιστὴν ἀπόδοσιν στὸ ὕφος, ποὺ καταδέχεται τὴν ἀμετρο πόνον καὶ τοῦ πάθους τὴν κρυγή. Δὲν εἶν' εὐκολὸ νὰ χρονολογήσῃ κανεὶς τὴ νέη φάσιν — ποὺ ἄλλωστε δὲν εἶναι, παρὰ ἐπίτασιν καὶ πλυσισμὸς ἰρχισιτέρων διαθέσεων — γίνεται ὁμοῦ καταφθνήσῃ σὲ ποιήματα: *Δύο Νέοι 23 ἔως 24 ἐτῶν, Μέρες τοῦ 1896*, Ἐνας νέος τῆς τέχνης τοῦ λόγου, *Κίμων Λεάχου, Μέρες τοῦ 1909, 10 καὶ 11*, *Ἐραῖα λουλούδια καὶ ἄσπρα*.

Ὁ ἡδονισμὸς, ποὺ παρκαλοῦθησε τὴ γενικὴ ἐξέλιξιν καὶ ἐτράπηκε πρὸς τοὺς ἐπικίνδυνους δρόμους τῶν ἀκροτήτων, πλησιάζει ἔτσι ἄραγε στὸ τέλος τῆς τροχιάς του; Ὁ Jacques Rivière, ἀπ' ἀφορμὴ ἑνὸς ἔργου τοῦ Wagner, ἔγραψε: «Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀγγίξῃ τὰ πένθημα ὄρια τοῦ αἰσθησιασμοῦ, παρκατρατημένος, δὲ βρίσκει πιά νὰ δώσῃ, παρὰ τὸ θάνατό του». Ὁ Wagner, γίγας τοῦ διονυσιασμοῦ, ἀσυγκράτητος μπροστὰ στὶς καταπληκτικὰς ἀκροβασίαις τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς, ἦταν φυσικὸ νὰ δώσῃ, στὸ ἔργο του, τὸν θάνατον αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Καβάφης, πλασμένος ἀπὸ τὸν πηλὸ τῆς πιδ ἰσορροπημένης φυλῆς, δὲν ἔφτασε ὡς ἐκεῖ, τοῦλάχιστον ἀκόμη.

Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗΣ

